

Gåsrastning vid Kvismaren

Robert Lager & Bo Nielsen

Under 1990-talet har både sädgässen och grågässen ökat starkt i Kvismaren. De senaste åren har lokalen varit den största rastplatsen i landet för sädgås. Maximisiffran 25 500 ex noterades i oktober 1993. Trots den kraftiga ökningen har skadorna på grödan varit måttliga. Jakttrycket har ökat efter införande av mer liberala bestämmelser 1992 och risken finns nu att gässen skräms iväg av ökande jakt.

Inledning

De rastande gässen i Kvismaren har på senare år blivit en ornitologisk upplevelse av rang. Antalet gäss har gradvis ökat och numera kan man som mest beskåda ungefär 25 000 gäss på fälten omkring sjöarna under hösten. Kulmen brukar nås i mitten eller i slutet av oktober. Fågelstationen har regelbundet räknat antalet gäss, dels för att Kvismaren har utvecklats till att vara en av de viktigaste rastplatserna i Sverige, dels för att det stora antalet gäss också har medfört problem med betesskador för lantbrukarna i området.

Gässen betar på fälten under dagtid och nattetid rastar de i sjöarna. Det är en fantastisk upplevelse att se flockar med tusentals gäss flyga in mot övernattningsplatserna i skymningen. Räkningarna har skett vid dessa tillfällen. Olika observatörer har stått utplacerade vid Rysjön, Fågelsjön och Fiskinge.

När det har varit högt vattenstånd har en observatör även placerats vid Hammar. Räkningarna har påbörjats strax före solnedgången och avslutats när det blivit helt mörkt. Metoden innebär att ett fåtal mycket sent insträckande gäsflockar inte kommit med på grund av mörkret, men å andra sidan blir siffrorna mer tillförlitliga

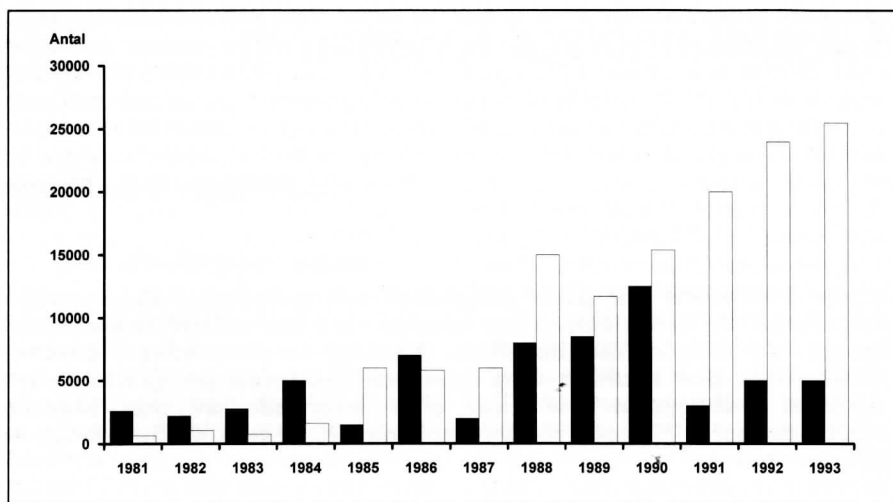
än vid räkningar i gryningen. Gässen lyfter nämligen på morgonen oftast i mycket koncentrerade svårräknade flockar om flera tusen fåglar på en gång.

Under hösten 1993 var en särskild "gåsvakt" anställd av länsstyrelsen i Örebro, för att dagtid hålla gässen under uppsikt och skapa en bild av deras betesvanor. Det var också gåsvaktens uppgift att i god tid larma markägarna om risk för stora skördeskador förelåg. Gåsvakten har även deltagit vid de veckovisa gåsräkningar som redovisas här.

Sädgås

Sädgåsen är den art som dominerar och dess uppträdande vid Kvismaren fram till och med 1985 har tidigare beskrivits av Pettersson (1986). Sammanfattningsvis fanns det 200-300 rastande sädgäss på våren under andra hälften av 1950 och hela 1960-talet.

1971 påbörjades mera systematiska räkningar och antalet sädgäss ökade på våren från 900 ex 1971 till 1 550 ex 1975. Därefter fanns det årligen omkring 2 000 ex fram till 1984, då antalet ökade kraftigt. Vid samma tidpunkt började sädgässen rasta i betydande antal också på hösten. 1984 rastade ca 5 000 ex på våren och ca 6 000

Figur 1: Maximiantal rastande sädgäss vid Kvismaren vår (fylld stapel) resp höst (ofylld) åren 1981-93.

ex på hösten. Ökningen har därefter fortsatt under resten av 1980 och 1990-talet. I figur 1 redovisas antalet rastande sädgäss vår och höst åren 1981-1993.

På våren är sädgäsen numera en av de tidigast anländande arterna och redan i början av mars finns betydande flockar på plats. Det maximala antalet brukar nås i perioden 15 mars - 15 april och därefter minskar antalet. De sista vårrastarna brukar lämna Kvismaren under första veckan i maj. Genom det halsmärkningsprojekt som pågått under 1980-talet har det framkommit att många av de sädgäss som rastar hör till den nordfinska och den sibiriska populationen.

I slutet av augusti eller i början av september anländer de första höstfåglarna och arten stannar vanligen till mitten av november, ibland längre. Efter den kraftiga ökningen 1985 har det genomsnittliga antalet rastande sädgäss på våren varit ganska konstant. Dock har det registrerats stor variation mellan åren. Som mest rastade 12 500 ex 1990, men redan året efter rastade bara 3 000 ex. Däremot har anta-

let rastare på hösten ökat kontinuerligt, från 6 000 ex 1986 till 25 500 ex 1993.

I början av september ökar sädgässenantalet på fälten snabbast. Antalet kan då

Tabell 1: Antalet grågäss respektive sädgäss de datum räkningar genomförts i fågelstationens regi hösten 1993.

Datum	Grågås	Sädgås
28.7	320	-
4.8	200	-
11.8	471	-
18.8	610	-
25.8	870	9
1.9	1620	900
8.9	1460	3692
15.9	810	9460
22.9	860	9785
29.9	335	24835
6.10	323	22175
13.10	125	25515
20.10	46	24756
15.11	-	11140

fördubblas varje vecka och i slutet av september har stora flockar anlänt. De två första oktoberveckorna ökar antalet ytterligare och kulmen nås i mitten av månaden. Fördelningen mellan sädgås och grågås vid olika gåsräkningar under 1993 kan ses i tabell 1.

Grågås

Grågåsen är till skillnad från sädgåsen en väletablerad häckfågel i Kvismaren sedan 1968. De första 15 åren var antalet relativt blygsamt (Pettersson 1983), men en betydande ökning har skett från mitten av 1980-talet då beståndet uppgick till ett 20-tal par. Under åren 1990-1993 har antalet häckande par varit minst 50. Grågåsen går till häckning redan vid ankomsten under andra halvan av mars och när ungarna kläckts tar de flesta paren sina ungar till Hammarmaden där en stor flock brukar beta under maj - juli. Under ungarernas uppväxt ruggar även de gamla grågässen.

Grågäss uppträder också under hösten och antalet rastare har ökat kraftigt de senaste åren (figur 2). De förekommer dock inte i lika stort antal som sädgässen. 1993 räknades som mest drygt 1 600 ex. Maximiantalet noterades 11 september 1992, då 1 700 grågäss flög in för övernattning i sjöarna. Grågåsens maximiantal inträffar tidigare än sädgåsens, redan i början av september (tabell 1).

Övriga arter

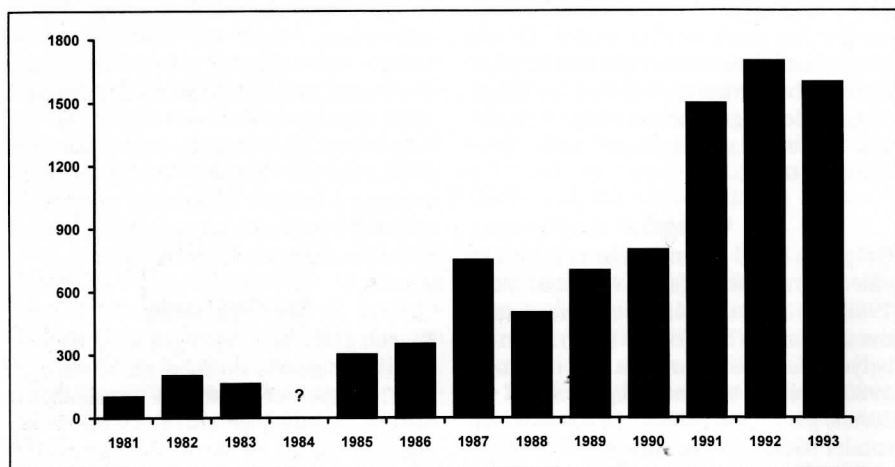
Kanadagåsen är liksom grågåsen häckfågel i Kvismaren, nu med ett 15-tal par. Den är ganska sparsamt uppträdande utanför häckningsperioden och det är sällan man träffar på större flockar än 150 ex.

Till de ornitologiska sevärdheterna hör de mer ovanliga gåsarter, vilka man kan se i sädgåsflockarna under vår och höst. Regelbundet förekommer spetsbergsgäss och bläsgäss, men även vitkindade gäss,

Under höstflyttningen rastar sädgässen i Kvismaren från slutet av augusti till mitten av november.

Foto: Kent Larsson

Figur 2: Maximiantalet rastande grågäss vid Kvismaren under hösten åren 1981-93. Uppgift för år 1984 saknas.

prutgäss, snögäss och fjällgäss. Att det svenska projektet med uppfödning av fjällgäss har givit resultat har man kunnat se på senare år. 1993 sågs till exempel en flock på 11 fjällgäss i Kvismaren. Fjällgässen har varit årlig sedan 1986.

Omkring en promille av gässen i sädgäsflockarna utgörs av spetsbergsgäss. Dessa ses på våren i 5-15 ex och på höstarna i 10-20 ex. Arten kan på grund av bestämningsproblem vara förbisedd, varför de nämnda siffrorna får ses som minimianantal. Spetsbergsgässens uppträdande följer ganska väl sädgässens. Det gör också bläsgässen, men deras antal varierar mera mellan åren och på höstarna har som mest 8-50 ex setts 1986-1993. Rekordåret var 1990 och det näst högsta antalet noterades 1991 med ett maximum på 21 individer. På våarna rastar något färre, men 1992 sågs som mest 20 bläsgäss.

Antalsökning och jaktfrågor

Den ovan beskrivna situationen med rastande gäss i Kvismaren är, som framgått av redovisningen, en sentida företeelse. Fram till slutet av 1980-talet räknades Tåkern i Östergötland som den helt dominerande mellansvenska rastlokalen för

sädgäss. Så sent som hösten 1988 räknades vid Tåkern 50 000 sädgäss, men därefter har antalet mer än halverats (Nilsson 1992, Gezelius 1993). De tre senaste höstarna har Tåkern och Kvismaren tillsammans hyst knappt 50 000 sädgäss av de totalt ca 60 000-70 000 som beräknas passera Sverige varje höst. Uppenbarligen har Kvismaren under den senaste femårsperioden fått ta emot kanske så mycket som hälften av de gäss som tidigare valde Tåkern som rastplats.

Bland övriga mellansvenska lokaler av vikt kan nämnas sjön Östen i Västergötland samt Hjälstaviken i Uppland. Tidigare var Skåne och Halland (SOF 1990) de viktigaste rastplatserna för gäss på hösten, men så tycks inte längre vara fallet.

Den dramatiska ökningen av gäss vid Kvismaren har troligen flera orsaker. Ökningen av grågäss har sin förklaring i den snabba ökningen av häckande grågäss i mellersta Sverige. Grågäsen, som en gång var i det närmaste utrotad i vårt land, ökar för närvarande med ca tio procent per år i hela landet (Å Andersson muntligt). Det enda som kan hejda denna snabba spridning är en ökning av jakten i

Många av de gäss som tidigare rastade i Tåkern väljer idag Kvismaren istället.

Foto: Lars Eisele

vinterkvarteren i sydvästra Europa. Kvismaren har dock ännu så länge långt kvar till de 4 000-5 000 ex som rastat i Tåkern de senaste höstarna (Gezelius 1993).

Sädgåsen ökar också den, från 30 000-40 000 omkring år 1970 till 50 000-60 000 tio år senare (SOF 1990). Det är dock oklart om ökningen fortsatt sedan dess. Stora skillnader i häckningsutfallet från år till år i den nordosteuropéiska populationen tycks reglera antalet på ett annat sätt än i grågåsens fall. Som berörts ovan är ökningen i Kvismaren snarast en effekt av en omfördelning av antalet mellan olika rastlokaler.

Kvismaren var fram till 1992 en av de få rastplatserna för gäss i Sverige som varit nästan helt förskonad från jakt. Tillståndsgivningen för skyddsjakt har varit restriktiv vid Kvismaren. Vid Tåkern har en ganska generös skyddsjakt tillämpats under 1980-talet, medan man i Skåne sedan lång tid har haft allmän jakt på både sädgås och blåsås. Den omfördelning av rastande sädgäss som skedde från Skåne och Halland till Tåkern under 1970- och 1980-talen kan alltså ha fortsatt till Kvismaren under slutet av 1980-talet. Med kännedom om sädgässens skygga beteende är det lätt att dra slutsatsen att gässen valt ut och föredragit de rastplatser där de fått vara ifred från förföljelse.

Ytterligare en faktor som kan ha bidragit till den ökade rastningen av gäss vid Kvismaren är de senaste årens milda höstar och vintrar, som inneburit att gässen kunnat stanna längre på hösten och anlända tidigare på våren. Dessutom har det under 1980-talet blivit allt vanligare med höstsådd i Kvismaredalen, något som också kan verka lockande på gässen.

Från 1 januari 1992 gäller nya regler för all gås jakt (SFS 1991:1770), som kan påverka gässen negativt. Bl a innehåller jaktförordningen en olycklig kombination av allmän jakt på grågås samtidigt som

skyddsjakt på sädgås får äga rum. Vid upprepade tillfällen har olika jägare uppvisat en allvarlig brist på artkunskap och fällt sädgäss i tron att det varit grågäss.

Skyddsjaktparagrafen är dessutom så ludigt formulerad att tolkningen i princip överläts fritt till jägaren. Det heter att skyddsjakt får ske "vid odlade fält om det behövs för att förebygga skada". Denna passus har redan efter två höstar visat sig få störande konsekvenser. Åtskilliga sädgäss har fällts i anslutning till gräsvallar och stubbåkrar på hösten där jägaren eller markägaren åberopat skyddsjakt, men detta måste anses som synnerligen tveksamt.

Problemet med gässkador

Gässkadeproblematiken har diskuterats ingående av Sondell (1990). Här ges därför bara några sammanfattande synpunkter. Kvismaren är en internationellt skyddsvärd våtmark (CW-område) där våtmarksfåglar ska ha en tryggad rastplats. Tyvärr måste gässen vid sitt födosök uppehålla sig utanför reservatet och vållar då ibland skador på jordbruksmark. Lyckligtvis är det bara en liten del av den mark som utnyttjas av gässen som drabbats av skador de senaste åren. Det har i de flesta fall handlat om morötter, en gröda som emellertid när den förstörs kan ge skördeskador på femsiffriga belopp per hektar.

De allt större flockarna med gäss har naturligtvis gjort jordbrukarna oroad och har fått till följd att den planerade restaureringen av Östra Kvismaren söder om kanalen har blivit försenad. Detta trots att ytterligare restaureringar i reservatet bara skulle påverka gäsförekomsten marginellt.

Ett hårdare jakttryck på gässen skulle förmodligen leda till att fåglarna flyttar till andra rastlokaler. Följden blir att man formligen "skjuter" gässen framför sig längs sträckvägen. Det är alltså synnerli-

Att se höstens många gåsflockar gå in för övernattning i fågelsjöarna är en stor naturupplevelse.
Foto: Kent Larsson

gen viktigt att lösa problemet på ett för alla parter - inte minst gässen - nöjaktigt sätt. Frågan är bara hur lång tid det ska behöva ta. En diskussion med alla berörda parter inleddes vintern 1993.

Referenser

Gezelius, L. 1993. Höstens gåsräkningar. Tåkerns Fältstation informerar. Dec -93.
 Nilsson, P. 1992. Antalet sädgäss vid Tåkern minskar - men jakttiden utökas. Vingspegeln 11(2):48-51.

Pettersson, Å. 1983. Grågäsen som häckfågel vid Kvismaren. I Verksamheten vid Kvismare fågelstation 1982, s 22-26. Örebro.

- 1986. Rastande sädgäss vid Kvismaren. Fåglar i Kvismaren 1(1):25-30.

SOF 1990. Sveriges fåglar. Andra upplagan. Stockholm.

Sondell, J. 1990. Problemet med gåsskador vid Kvismaren. Fåglar i Kvismaren 5(2):7-16.